

BEZ MOSTA

LJEPOTA I OSTALO

Tu gdje su došli stijene se dižu okomito nad morem. Dolje odmah pod njima tamni se dubina. Kraj toga je dražica, žalo a na drugoj strani žala blag rt. I žalo se spušta odmah u jako modrilo. S pučine dolaze dugi valovi; nadimlje se more kao da umorno diše, kao da se zapuhalo da bi baš došlo ovamo i udaralo i udaralo pod stijene, ovnujski besvjesno. Digne se vodena gomila, udari pa se povuče, uhvati zamah pa opet. A žalo vara valove, propusti ih i oni se razočarano povuku i opet bez osobite volje nasrnu.

Sudac se već bio privezao uza sam rt i već je na žalu i on i unučica. Onamo dalje su i žene, Vanka i File, na pramcu razabirale mreže, spokojno, u svojem starom liku, vječne. Sve će one uraditi na vrijeme i otići će na vrijeme i stići i smiriti se, kao i uvijek, u svom radu. Kako se tuđinka bavila oko male, sudac je otišao pa u svom brodu podizao sjenicu. Zeleno se njegovo platno diglo prema smeđasto crvenkastim stijenama.

Po bistru plicaku gacala je djevojčica uz pomoć tuđinke. Sve su oči pratile kako se jako posvetila maloj, žutoj glavici, onom tjelešcu koje se diglo nad žalo u suncu.

Daro i Mijo i ostala posada Ferdova broda pokušavali su tunjama. Ali se Daro zagledao onamo prema pučini kako prolazi veliki brod; vidi kako brod naglašeno zna kamo će i vozi uvijek istom brzinom svojim putem.

Kad dođe sudac, djevojka tuđinka nađe sebi ravninu pa prostre ručnik i pruži se na nj. Tijelo joj se na svijetlu žalu nije isticalo. Kao da je i ono izvajalo more, zajedno s tim oblucima. Djed se priključio k maloj ali je postrance vidio sve ono što se pružalo na suncu. Mala je dohvatila oblutke, sad jedan sad drugi, promatrala ih kao čudo, neke nosila djedu i vraćala se opet po nove.

A Jakov je za tuđinca gledao strme stijene, kao vodič.

»Kako su nekada radila ognjišta dolje u dubini zemljine utrobe i izbacivala kuželje, teške, polagane kao gusta kaša. Kad se skru-tila ta kaša i složila u slojeve ili kad su se na dnu naslagali mile-nijski talozi pa provalio kroza to opet kakav kuželj i podigao, pa prevrnuo i ostavio ovako, uspravio ih ovako do danas. A more na-srće, dube, dube i radi. I tako dalje.« — Gledao je tuđinca da vidi hoće li pokazati kakvo znanje.

— Vidio sam tako mnogo puta — kaže.

— Ima na svijetu svakakva kamenja, hrpa, slojeva, prosjelina, kanjona, korita. Od malenih što ih ljudi stvaraju, pa i samom svojom cipelom, pa do golemih ovako, i još većih koje stvaraju druge sile. Ima voda da teku preko kamenja, kroza korita, ili se toče i padaju s visine pa to mi nazivljemo svakako, vodopadima, slapovima, jezerima, rijekama, potocima. He, maleni smo mi pa se vozimo kroza to kao kroza čudo, pa i čudo ljepote! — Na tuđinčevu licu ni ovaj govor ne izazove promjene; kao da je čekao čemu to sve što Jakov govori vodi. I tko zna kako bi taj razgovor završio da se nije upleo Daru.

Djevojčica pobjegne od djeda pa zagazi u more na mjestu gdje se složilo nešto sitnijega šljunka. Izazivala je Daru. Pobunila se, osobito kad je vidjela da je skočio kraj broda na splitašce.

— Hoćeš li da ti uhvatim ribicu?

— Netu. Ne — zgužvala je sada haljinicu gore visoko. Ukočila se od dvostrukog straha, od ribice i od strašne riječi »uhvatiti«.

— Ne ću ne boj se. Neka se ribica kupa.

— Tupa.

— Kupa. A ti ćeš joj sagraditi kuću, je li?

— Tuću. — Gledala je dolje u more. Zbilja joj se oko nožica skupilo nekoliko babarogica i nekoliko račića i kozica. Zaboravila je Daru. Iako ipak oprezno i s nešto sumnje, prignula se i pokušavala da dodirne ribicu.

Djed je odozgor vrebao sada kao kobac, da se ne bi što dogodilo.

Jednom je Dari govorio kako bi se događale katastrofe, kako bi se spustili dimovi i ognji, kako bi se uzburkalo more. Drugi put opet kako bi »oni« sišli s brijega pa bi dohvatili djevojčicu, digli je u zrak pa tres! Takvi skitnički duhovi, koji se skupe pod kakvu sjenu veličine, vole paradokse: baš zato što je lijepa, što je mila!

— Ne bojte se, djede, ne. More je mirno. Tišina vlada svud!

I zbilja je bilo sve mirno pa čak i gluho. Vjetar slab, običan, svakidašnji istočnjak. Uživali su hladovinu ili draž jutarnjeg sunca. Mudri šumovi, nevidljivi, a jedva i uhom. Dolaze vali nevino, pi-tomo, usporeno se valjaju prema žalu, gotovo natraške da bi odgo-

dili svoj kraj. Svjetlucaju se po raznoliku dnu lomovi svjetla s površine, ljuljaju se trave i alge. I ona ribica, baba roga ljulja se na kamenu u pličini. Vitka, žutkasto smeđa ribica, drska, približila se ružičastim stopalima djevojčice. Seli se s oblutka na oblutak, sve bliže, da vidi što to tako privlačno jestivo izgleda.

I Mijo preskoči na Darino splitašce. Istakao je lice prema djevojčici da bi odmah utanačio mir.

— Ja poznajem ribicu. Šššš. Bibica!

— Iba — mala prstićem pokazala pa brzo povukla ruku i zguzvala haljinicu visoko na trbušćiću. Gledala je onu bezobraznu babarogu sumnjičavo; kako se ono digla, uspravila na oblutku pa čeka zalogaj. Djevojčica se najednom pobunila. Prkosno se premjestila, Uklonila se ribicama. Nakupilo joj se bilo muke što s njima ne može razgovarati. Bilo je uvijek isto. Ne znaju ništa. Ali joj ipak žao. Razbila je igru.

— Možemo li se kupati? — Pita tuđinac Jakova,

— Zašto ne? Pa da. Nitko se od nas ne kupi! He.

Djevojčica je za djedovim leđima našla ljušturicu. Izbjegavajući Daru došla je naprijed.

— Oo, lijepo. Krasno. Školjka. Dušo moja. Draga moja. — Uživao je u tima riječima, naslađivao se. — Školjka!

— Koka.

— Jest koka. Koka. Hoćeš li da je ja hranim. Evo u kutiju.

— Ne. — Oduzela je djedu školjku, stisla je u šačicu i skrila za leđa. Kad vidi da k njoj dolaze djevojke opet se zakloni za djeđa.

— Sunce malo! — Sad je navalila ona nova djevojka. — Dušo moja! Bojiš se?

— E, što bi je lizala? A bi li tebi drago bilo da te tko liže?

— He he he. Pa možda i bi — kaže Mile. — Je li tako?

— Hajde ti! Muči!

— Oči! Vidiš li, Marija? Kako bi se ovo moglo izreći? Kako bi mogla opisati ovu milinu? Samo ovako, evo, kad je vidiš! Samo ovako možeš razumjeti, samo očima, sasvim. — Ana je pisala pripovijetke. — Kako bi mogla iskazati ovo? Možeš opisivati koliko te volja: plave, modre, oči, čudnovato stisnute ukoso, fine, fine obrve, nosić uzfrknut, lice prenježno, kao nahuknut pastel, na čudan način obličasto, jagodice malo rumenije, usta, usta! Pa vrtić, pa one maljice nad vratom, pa nožice, ručice, prstići! ... Sve su to samo riječi. A mi moramo to prema onome što smo već vidjeli zamisliti. Ali ako nisi vidio ovakvu ljepotu, što onda?

— Ee, tako je — Jakov se odmah osjetio stručnjakom. Ali je skrenuo na staru stazu: — Kad te vidim takvu — govori Mariji,

unoseći joj se u lice — onda znam da ću moći zamisliti sve ostalo. Ali odmah uviđam i znam da mi ni to nije dosta. Tebe. Tebe!

— A zašto baš mene?

— Tebi nikada ne ću reći ono što sam rekao njoj, Ani.

— A što to ne bi meni rekli a što Ani bi — Marija pomalo čak i prezire. Ovoga joj se časa učinilo da se Jakov predao svojoj najbanalnijoj crti.

— Pa rekao sam joj: hoćemo li se malo ljubiti? Čekaj, čekaj... A morao sam reći: ne ćemo se ljubiti! Čekaj! To ja govorim samo za pokus. Mjerim inteligenciju. Jer tu sada može odgovoriti na sto načina.

— Da?

— Pa da.

— A što je Ana rekla?

— Rekla mi je: tvoja mi ponuda laska. Jako. Ali ne mogu. Ne smijem više. Previše sam se ljubila.

Marija se nasmijala, prilično ukočeno.

— Što sve ljudi ne govore — kaže Ana. — Šalio se.

— Nisam.

— Ni ja ne mislim da se šalio — kaže Marija. — A zašto ne biste meni to rekli?

— Ne ćemo više izazivati sudbinu. Evo Dare. Neka tu rečenicu on pokuša. To bi i bilo najbolje rješenje. Najbolja krletka za lava kakav je on.

Navikli su da riječi ne znače ništa pa su tako i te propustili prema moru. Pod suncem na istoku, kao i sinoć na zapadu, pomiješao se obzor sa sumaglicom. Ali su sada već brodovi, mali, ribarice, provrvili sa svih strana. Žurili su k mrežama, ili su mreže i parangale već digli, ili će se sada zaustaviti na kakvu »braku«, to jest uzvisini u dubini, i tu loviti na udicu. Ostavljali su za sobom niske repove dima. Na skoro mirnoj površini na sve su strane ostajale brazde i širile se i čekale da ih drugi brodovi razmrse. Brujali su motori pa su sada riječi smanjile smisao. Tako i kad su došli oni s jahte i klizača, polako su se zaustavili oko Marka, Ferda, Anta, Nožeka. Pa se i Jakov pridružio.

— He. Ima li što iz mreže? — Pita onaj što je došao sa nabavljačem. — Hoćemo li što ispeći?

— Kako ne ćemo. Ima ribe i da bacaš — kaže Anto.

— Malo kasnije — kaže Marko ozbiljno.

»Ministar« i »general«, pa s njima i još ona dva s brodova, sjeli su kraj Marka, računajući da su tu i djevojke, jer su se one bavile djevojčicom, sasvim u blizini. Koso su pogledavali prema sucu,

više u zemlju kraj njega a tako su se čuvali i Jakova, manje više. Marko im je bio drug iz rata, »generalu« i »ministru« a ona dvojica s jahte, pokazalo se poslije, da su bogataši. Nakupljač, zna se kako, sporazumne narudžbe, a drugi je bio direktor u nekom poduzeću i, kako su pripovijedali, zagospodario u njemu sasvim i putovao skoro svake sedmice daleko. Hvalio se da je preletio sedamnaest puta sjeverni pol a bezbroj puta oceane.

— A zašto ste to putovali? — Pitala ga je Vanka.

— E da zna i on zašto — kaže Anto.

— Nitko ti još nije stao na rep — kaže Marko tobože u šali. Znali su ga po takvim ispadima. A Marko je znao još i to da taj svake sedmice izvuče velike svote za dnevnicе a da nitko u poduzeću ne zna zašto. I zbog toga svega osjećao se Marko nelagodno a Daro se vrtio naokolo kao da nešto traži. Kad su se djevojke približile toj skupini uz Marka, Daro namjerno zapita.

— Ana, koliko ugovora imaš za upis?

— Pa rekla sam ti: tri. Ima ih koji imaju i pet ugovora.

— Kupuješ li i ti, direktore, ovako mačke u vreći? — Kaže Daro onome što je onako sportski odjeven, sve u vanjske posebne pomorske halje. Ali nije nadmašio nakupca, to jest, nabavljača. On je bio ne u radnom nego u izletničkom i to pomodnom, s izgledom da će u gostionice ili hotele pa čak i sportske ograde ka damama u rezervatima uz obalu. Odjećom je on poštovao one kojima se vješto ulagivao.

A Daro se iznenada pomiri sa tim što je pred njim. Tu su sada najraznolikiji ljudi na okupu, mogao bi poletjeti svom snagom, ali je znao da bi pokvario vrijeme, pa zato smanji brzinu na običan hod. Predao se vremenu, kako mirno teče i troši dan.

— Htjeli bi i mene ustrašiti, a? — Namigne Anti. »Ministar« i »general« naberu malo čelo iako se ne okrenu ka Dari. Novi, nakupljač i direktor samo se začude. A onda kad čuju ostalo, spuste se na svoj razgovor, potihlo.

Daro hoće da ih uvrijedi glasom.

— Da se oženim, a? — To bi oni htjeli, Anto i moj starac. Što ti misliš, Marija?

— Nema razloga da što mislim.

— Peći, kuhati, pržiti, obariti, lešo, na brudet, na salatu, umeko, utvrdo, u prsuri, u loncu, u teći, kutljem, malo soli, tututu, malo papra tututu, malo kvasine tuuu, udri ujutro, udri u podne, udri poslije podne, udri uvečer. — Zagrli Anu pa je zavrtili. Ne boj se. Sve je mirno. I odmah se opet okrenuo ka Miji, kao stvari na strani, gdje nema nikoga, u rezerviranoj praznini.

— Divide et impera! — Viče Nožek. Zarumenio se, oči se zakr-
vavile. Vidi se da je na rubu snaga. — Poučavaš vjeronauk, a! Tu-
vite sisteme ko božje zakone!

— Što mu je? — Pita onaj direktor.

— Pa dobro, vraga, zar uvijek on mora voditi glavnu riječ —
kaže »ministar«. Da sam znao da je ovdje, ne bih bio došao.

— Tako je i valjalo da bude. Nije svakome ovdje mjesto. —
Viče Nožek, a sve kao nitko nikome.

— Zar nikada nije? ...

— Manje više — ubaci Jakov. Snizio je glas da bi opravdao
neodgovorna čovjeka i odmah se osjetio krivim, licemjerom. —
Nije on u suštini loš.

— Ja sam žrtva, prva među prvima. S pet metara visine tres,
dolje u štivu. Znadete li što je srednjevjekovni špalir? Znadete
li što znači kad ti tko pljune u oči? A samica? — Unosi se Nožek
generalu u lice. Nekada mu je taj general bio zapovjednik bata-
ljuna. — Kaže onaj političar što ono sve zna: malo su pretjerali
u ovom kantonu, a to će reći osudili ljude mjesto pet dana pet
godina! A vidite! — Vikne sada Nožek. — Eno, njega ne će osuditi
— upre prstom u direktora.

Direktor odmah ustane.

— Vrijeme je da se dignemo, a generale? — Protegao se kao
da je sjednicu završio. Gledao je Anu i žmignuo prema njoj, obje-
ma očima.

— Velika dostignuća! Zahvaljujem, družo generale! Hvala! —
pokloni se Nožek pa se skloni u stranu kao da će velikodostojnici-
ma dati puta.

General je nastojao da od Marka dobije ono što mu Ferdo nije
dopuštao. Hoće li tko prodati vrt na onome mjestu pod crkvi-
com? A to je Ferda diglo u visinu kao spomenik. Ustanovio se nad
njima i potpuno ih zaboravio. Kraj njega je stajao Mijo i slušao
razgovore. Nastojao je u svom poslu da nauči kako se to dolazi
na stanovita mjesta. Osobito ga je oduševljavao direktor i nje-
gove pripovijesti o putovanjima u Japan, u Australiju, u Južnu
Ameriku. Napunile su mu se grudi oduševljenjem pa pođe na-
sumce stazom prema velikim ljudima.

— A što bi rekao Ferdo? — Javi se iznenada. Nije mu bilo takvo
otpadništvo od sebe sama neobično.

— Aha! Eno i njega! — To je sada Mijo skrenuo. U zalivčić je
ulazio oveći brod »brzac«. Grmjeli su motori i propuhivali kroz
more na krmi. Takav je zvuk znao i Daru uzbuditi, pa čak i sam
onaj miris nedogorena benzina bio je poseban doživljaj iz dje-
tinjstva.

— Ono su bankari! — Mile uspravi gornje tijelo, kako je neudobno sjedio na kamenu. — Ono je »Utva«. Bolje bi bilo da su ga nazvali »lija«.

— Hajka na vuka a lisica kokoši krade! — Viče Nožek izdaleka.

— Oni milijarde a Nožek u zatvor! Ha ha ha! — Nalazi Mile mnogo šale na sve strane.

A Jakov se povukao u trijeznu zbilju. Tu izlazi ususret »mini-stru« i generalu, kući i brodu.

— Ide jako dobro. Jutros je proletio mimo nas da smo skoro odletjeli u more svi s broda. Uvozni. Švedski. Jako skup.

— Dvojica su u zatvoru — tješi se Marko i zirne prema Dari.

Sad se, pomalo zlobno nabrusio; govori običnim razgovorom ali da čuju dobro i »ministar« i general.

— Dvojica su u zatvoru a ovima ne mogu ništa dokazati. A ni jahta nije na njihovo ime nego na nekom Talijanu.

— To su žestoki »rodoljubi« — jasni Mile. — Progonili su svakoga tko bi i najmanje davao znaka da zna što rade. Odmah bi mu prišili koju etiketu pa neka se češe. Znađu oni dobro da perje nije lako skupiti. Bili su jako revni čuvari »tekovina«.

Iako se to što govori Mile nije baš Marku mililo jer nije želio pretjeravati ipak je dodao:

— To su jako upotrebljivi ljudi, kako je rekao onaj političar: što mu je više masla na glavi to će bolje slušati. Pusti ga neka slaže na glavu još više masla.

Direktor a i nakupac pokazivali su znakove dosade. »Što mi ovdje radimo? Zar ne vidite kakvi su ovo ljudi«, govorila su njihova lica. A tako su se i general i »ministar« uozbiljili i počeli uzmi-cati već samim izrazima lica. Gotovo su se naježili kad je Mile za-pitao Marka sasvim nevino:

— Ma reci ti meni kako su to oni davali kredite propalim ili prividnim poduzećima? Mora da su se osjećali sjajno, potpuno samostalnim, kao bogovi. Raspolagali su novcem, vrećama novca, brdima novca. Dijelili su ga, darivali, ha ha ha. — Smijao se Mile šali i tek sada vidio da general i »ministar« ne slušaju, a da su direktor i nabavljač već gledali prema vinu, kao da opraštaju onima koji ne znaju što čine. — Na desetke milijarda su davali. Ne milijuna, nego milijarda. Ja sam izgubio pamet kad sam to čuo. To bi s onim novcem mogao sagraditi čitav grad i još stanovnicima zajamčiti blagostanje za svu budućnost. Ha ha ha! Koji ban-kari!

— O čemu to govori? — Pita general potiho »ministra«.

— To su davali iz svoje banke kredite. To je onaj slučaj...

— Ah da. To su te prelazne slabosti.

— A jesu li prelazne? — Pita Marko. — To su oni radili uza sve one talambase o radničkoj kontroli, o samoupravljanju i svim kontrolama organizacija u poduzeću i izvan njega, to jest banke. Ali su bili revni na sastancima da je to bila milina. Svaki je imao prijedloga, dopuna, paketa mjera, kao onaj motorist u onoj humoreski jednoga našega pisca. Motorist koji nije znao upravljati motorom pa je teretio zamašnjak kamenjem, gredama, i svakakvim dodacima, da bi ga umirio.

— Ah. Lako je tako govoriti — kaže ministar. — Čuo je to mnogo puta.

— Da da, nije ti ekonomija baš tako, preko koljena — kaže onaj nabavljač. — Ima tu mnogo toga što ne možeš predvidjeti.

— A pogotovo ako je kome more do koljena — kaže Mile.

— Eto ti na — vikne Jakov šaljivo. — Zato i jesu svi navalili na more da im opere grijehe.

— Eno onoga Nijemca iz Porta. — Mijo prati događaje na svoj način. — Mlad je. Limar. U brodu su mu djeca i žena. Koji brod! Deset metara. Ne jedri baš vješto. Kupio je u Engleskoj korito a ostalo sam napravio. Jesi li ti vidio bogata čovjeka.

— Nema ni jedne knjige na brodu — kaže Daro.

— Što će mu, vraga, knjige na onakvu brodu? — Ljuti se Mile. — I na ovakvu moru. Možeš čitati koliko te volja po valovima, po nebu, po obzoru, po dalekim otocima. Što će ti knjige!

— Ne treba njemu knjiga ni na moru ni na suhu — kaže Anto. — Ne zna on ni da knjige pišu.

— To je kao onaj naš kapetan nekidan u novinama. Kaže, na njegovu su brodu svega tri knjige: jedna njegova a dvije u knjigovodstvu. A Anto mu pisao dopisnicu, kaže: tko je kriv da na vašem brodu nema ni jedne knjige? Kapetan ili kuhar? Ha ha ha.

— A možda je kriv komesar ili kakav sličan njemu. Manje brige s mornarima koji ne čitaju — kaže opet Mile. — Nije brod mjesto za zabavu kao ni tvornica.

Daro se uputio ka tuđinki. Tuđinac je bio daleko onamo kod Vanke i File.

— Divno, divno — reče joj na njezinu jeziku. Poklonio joj se ceremoniozno. — Mogli bismo malo pogledati s višega. Onamo. Gore. Krasno!

— Zašto ne bi? — Odmah se pokorila; više pokorila nego pristala. Pošla je s njim grabeći vješto nogama preko kamenova. Brzo su izišli na zaravanak između stijena.

— Divno, divno — rekao je nekoliko puta na našem jeziku.

— Divno, divno — dopala joj se ta riječ.

Prihvatila je ruku da joj pomogne preko većih »krugova«. Povjerila mu se i on se oduševio nadom.

U najljucem kršu znade se naći mjesta po kojima su se ugniježdile biljčice, smilj, vrijes, pa sitne smrečice koje ni ne bodu, busi trave iz dračice. Sve je mirisalo nekom čistoćom i mirom, kao da su tko zna koliko išli od skupa i brodova. More se vidjelo daleko i otoci prema kopnu i na pučini, sve u sumaglici. Dizali su i nehotice glave u prečistu zraku u kojemu se nije osjećao miris nafte iz brodova koji su prolazili oko otoka. Zastali su za trenutak tako kraj ovećega kruga (kamenja). I sve tako gledajući oko sebe, Daro se približio k njoj. Nije se odmakla. Obujmi je prijateljski, kao u zajedničkom užitku u prirodi. I ona se priljubila k njemu. Privnuo je bolje i pružio usne sve ne gledajući je. Oklijevala je.

— Neizmjereno ste dragi — reče ali glasom kao da oponaša druge koji bi to rekli ili su rekli već više puta. — Divni ste. Dobri.

Najprije, pomislila je da joj se ruga ali kad mu na licu vidi onu njegovu neprestanu dobrotu, iskrenost, smirila se. I prihvatila je poljubac. Držeći joj usne svojima prenosio je polako prema mjestancu pod krugom (stijenom). Tu se zgusnulo nekoliko grmova mirisnoga smilja. Prije nego li će što drugo pokušati počne joj gužvati usne strasnije. Nije se odavala strasti. Pokušao je slegnuti da se spuste ali se ona odupre, držala se tvrdo na nogama. Stiskao se uza nju, pokazivao da se uzbudio. Dodirivao joj rukama vrhove stražnjih oblina, bibao ih da i ona osjeti što ima, uobličavao joj je tijelo za nju samu. Možda se malo naježila jer joj se površina stvrdla. Ulazio je rukama pod odjeću, u prsa, pa dosego do prepone, i još niže. Trenutak je dopuštala, pa se otrgla. Ruke su mu bile ostale na njoj, nije ih odbacila. I gledala ga je kao krivac.

— Zašto ne? — Pitao je.

— Ne. — Rekla je i sklopila oči kao da vidi nešto pod kapcima.

— Ali zašto ne?

— Nije potrebno da kažem. Bilo bi vam svejedno.

— E, to ne mogu razumjeti. — Promatrao je tako izbliza. Plave šarenice i crnu, veliku zjenicu. Bíće, ovako blizu, bilo je kao drugo, neobično. Starije negoli je mislio da je. Prenio se sav da osjeća mišice joj, pa opet niže, bedre, kako su se uzdigle borbeno, ali se i on odvajao, sada, rastajao.

— Hoćemo li ljubovati? — rekao je, na granici prema uzmaku. Već se pokajao što je ovo radio. Uvrijedio je. Oklijevala je toliko da je on skoro krivo počeo shvaćati njezinu neodlučnost.

— Ne ćemo. — Odgovorila je na koncu. I bilo je to konačno.

— Nisam mislio na brzinu, da znate. Ali ništa sada. Sve mi je isto. Nego, zašto sam vas ono zvao da dođemo ovamo? Sad mi se čini da je bilo nešto drugo. Zašto ste ono ovamo došli? Ne mogu se sada sjetiti. — Nije ipak htio sve reći: da je htio skinuti s dnevnoga reda, da je ipak htio pretvoriti u ono što jest, u prijateljski lik, pratnju. — Ah, da da. Pogledajte odavde. More. Sve je daleko. Kao da smo sami na svijetu. Nigdje nikoga. — Zamahne rukom naokolo. — Oj more duboko! Kako bi se lako mogli izgubiti. Je li tako? — Sklapao je rečenice teško tako da ona nije razumjela ni polovicu smisla. Samo se smiješila.

— Vratimo se — odluči on. A nije želio ni da ga dolje nepravedno smatraju onim što nije.

Spremali su se da krenu. Zaposlili su se. Nitko nije mislio da se dogodilo što neobično. Mladi tuđinac pomagao je onamo, držao brod Fili i Vanki da unesu damljane, boce, suđe.

Zamalo da šum poznatih riječi nije Daru opet izbacio izvan društva. Sreća, vidio je dalje, kako se tuđinka približila mladiću tuđincu, kako su Fili i Vanka ušle u svoj brod i čekale da se tko k njima ukrca, kako je sudac sada unosio u svoj brodić unučicu i odmah je privezao konopčićem za vrata, tako da je ne bi morao čuvati dok spremi sve što treba i dok se ukrcaju njegovi putnici. Mijo je skupljao šatore i suđe iz Ferdova broda. Prazne je boce jednu za drugom hitao i razbijao na stijenama.

— Što to radiš? — Zgrnuo se Jakov.

— A zašto ne? — Mijo se čudi.

— I još se sprema da će biti »rukovodilac« — Mile se smije.

Ipak se Mijo povukao malo, zlovoljan. Nije mogao razumjeti što mu prigovaraju.

Nasmijao se i Daro, čak se i savijao do tla od smijeha.

— Slušajte ovo, reče: — Svijet je bolestan — kakav je i bio — Svijet je tužan — kakav je i bio — svijet je zdrav — kakav je i bio — svijet je veseo kakav je i uvijek bio. I nestašan je svijet — i glup i pametan — kakav je i bio. I užasno se boji i danas, a ipak je veseo. Ali! Ali! Ja sam ipak bolestan, i tužan danas. Danas. Jer — Hm — jer se ne slažem ni s glupošću ni s pameću ni sa zdravljem ni sa bolešću. Ne ću. Ne želim.

— Da svijet bude bolestan

A da se hvali i napuhuje se žabac velikim mislima, velikim moćima, da se pretvara da je dobar. Ne! — Posljednje riječi puhne, pa se sjeti mikrofona i puhne još dva tri puta kao da ga iskušava. — Hajdemo više, što radimo!

— Ha ha ha — javi se Mile. — Što se naduo. A dobra mu je pjesma, je li Jakove?

— Pa ti to, Daro, vješto sklapaš stihove, a? Tko bi rekao — »ministar« govori kroza zube i riječima daje kao nekakav prijeteći ton. General se osvrnuo na sučev brod, kao da ukrade pogled.

— He he he — Anto se smijao meketavo. — Pa to vi nitko ništa niste primili! He he he.

— Primili? — Mile se ruga.

Uzalud je bilo i Antu i Dari, jer su to uzeli kao upadicu u razgovor.

Mijo prkosno hitne u veliki krug još jednu bocu, pogleda Jakova ali ne izazovno nego više kao »oprosti ali što bi s ovom jednom.«

POD POSTELJOM

Tek što je na istoku zarudilo ili, što bi rekli, u cik zore, provirio je Ferdo, koliko je mogao kroza svoj prozorčić. Zaustavila su ga ramena pa se osjetio divom. Zaprijetio je da će izići! Negdje među kućama cikatala su dva pijevčića naizmjenice. To su ona dva na koje se tuže susjedi. Izvijaju glasom uzlovito »kvikvu — riik-vuuu«. Inače je selo nijemo. Spavaju oni koji su sinoć do kasna bučili a težaci danas više ne ustaju u ovo doba nego odlaze u polje oko sedam sati, »traktorima«. Ovim putom, uza zid groblja, ne idu ni težaci ni automobili, a rijetko kada više i pješaci jer obilaznim putem voze se svi, bilo svojim automobilima bilo na palac, a i autobusima. Ovaj put je obrastao onim travama koje rastu po »brošćici«, što znači za selom, gore u smeću. Iznad zida se dižu kržljavi čempresi i fafarinke, a s druge strane zapuštene masline u nekadašnjim ogradama a sada smetlištima.

Za onim visokim zidom, kraj kojega se nekada teško tko noću usudio, svi su u redu, glave prema putu. Mnogo ih je onamo prošlo kroza zajedničke grobove pa u kosturnicu. I očeve je tako Luka baš htio prenijeti. »Ako se izgubio djed, otac ne će!« Javio mu je bio: »Ferdo, danas ću prenijeti kosti.« I zato su sada u prozračnu kovčežicu od pruca pod posteljom.

— Doći će tamo, ne bojte se. Ali kako? U mramornu grobnicu, a ruke će pružiti uza se — vidio je, dakako, sebe. — Brada i kosa na uzglavlju, telefon pri ruci.

Djedove su ruke bile veće. Prsti koščati, dugi, nakrivi. Poslije su se zgrčili: svrdlo, pila, bradva. Onima drugima su ruke takve postale na motici, mlatu, dlijetu. Nokti su se sami trošili. Osim što je nokat na palcu bio duži. Dug palac se bio istakao, iskočio zglob, na oruđu. A ocu su mu ruke bile manje, na ručici na mostu. Tako su i Ferdu prsti bili kao popu, ženskasto bublasti.

Otac je bio zapovjednik. Visoko na mostu. Bijele rukavice, na Carev Dan. Inače je podmazivao zupce dolje na tračnici po kojoj se most na jednom točku kotrljao, pa u bubli gore, u kojoj su bili prenosnici zupci i utičnica za ručicu. Radio je s djedom, kad je bilo potrebno, potajno, rezao i tesao rebra, iz ponosa, da pokaže starom i onome tko je smio da vidi, da zna i to.

Noćas je Ferdu opet onaj stari san: sjede svi prema njemu s osmjesima priznanja i očekuju da će čuti vrijedne riječi. Maše usnama, čak i čeljustima, a riječi ne izlaze. Samo mu je po ustima okus sladak, punih, zvučnih riječi. Mjesto njega Mijo: »proširiti, učvrstiti, čvršće veze, suradnja, slaganje bilateralno, zajednički interesi, mir.« Krade mu riječi. — Pa to nije bilo teško reći — govori sada na javi. Vidio je onoga političara, i onog drugog i trećeg. Uvijek te iste riječi. I za dvije rečenice lete na tisuće i tisuće kilometara. A što je ono govorio Nožek? Čudno. To nikad nije mogao prozreti nego je samo na površini odbijao kao pljevu koja se ne može umiješati u njegovo zrno.

— Smrt! Među onima što leže za zidom neke su ubili fašisti. Strijeljali ih na groblju. A Anto je rekao, pa i Mile, kaže:

— Zar nije čovjeku dosta i osam dana zatvora, tim češ ga sasvim lijepo smanjiti. Može i do mjesec dana podnijeti ljudsko dostojanstvo. Godina dana već je zločin prema čovjeku kao takvom. Zločin prema samome sebi. Tko bi mogao poštovati čovjeka koji radi svoje moći i vlasti osuđuje ili čak i ubija druge?

— Zlobne oči — govorio je Anto o nekome. — Lice bez osmijeha. Papirnati osmijeh. Jednim bi zamahom ruke uklanjao svoje neobožavatelje. Možeš, kaže uništiti svoje protivnike i blažim sredstvima a ne odmah smrt. Ne. Ferdo nikada ne bi potpisao smrtnu osudu jer se bojao u dubini duše da će kad tad doći to pred kakav sud.

Zaustavio se nasred sobe. Složio ruke na trbuhu i virnuo dolje. Jelenje rukavice! To mu ih je ocu darovao neki tuđinac kad je pripinam zapeo za most. Zaustavio je jahtu na drugoj strani mosta. Mislio je da je bio nepristojan. Došao je da vidi je li na mostu bilo štete. Mala strugotina. U ono doba, za one stare države, most su mastili odmah čim bi se pokazalo da je što na njemu nedostojno. I taj tuđinac darovao je Tobiji te rukavice, jer je puhala bura i starcu su se ruke bile prilično smrzle. U tim je rukavicama poslije s mosta Ferdo više puta promatrao dalekozorom, kao zapovjednik flote, što se ono iz daleka približava mjestu. Zagorčio je bio starcu život pilot. Došao je bio te godine, baš kad je dobio rukavice. Sitničav, zloban čovjek. A i strane lica, oko nosa, bile su mu napuhnule se možda od potajna pića pa je svoju praved-

nost pojačavao na tuđi račun. Gledao je budno što se radi po obalama. Da ne bi tko tukao datale, to jest kamenje po obali, ili bacao kamenje u more, da se ne bi djeca kupala po obalama. Osobito mu je bilo na nosu što se to radi na mostu i oko mosta. Zadirao je u mostarovo područje pa tjerao djecu. I zato je Tobija djeci bio naklon. Kad je na most došao Ferdo, piloti su se promijenili. Vidjeli su da mogu i bez ikakva posla i tako su i radili. A ovaj sadašnji, kad Ferdo više nije bio na mostu, predao se ribanju i školjkama, i to sve na način koji je bio zabranjen zakonom. Školjke je prodavao gostioničarima. Tako su Ferdove šetnje bile bogate. Svako jutro je izlazio u lov na ocjene. Prvo mu je zadovoljstvo bilo što se novi most nije mogao otvarati, a drugo sve ostalo. Tako se državi mogao osvetiti za mirovinu: davao joj je slabu ocjenu svaki dan i na svakom koraku.

Sinoć je doživio osobitu čast.

Nebo se bilo osvijetlilo. Mjesec, u punu sjaju, naslonio se bio na rt krova na starom zvoniku. Vraćao se bio kući s duge noćne šetnje. Držao je čvrsto u šaci veliki ključ. Prilično oružje. Otežio ga nekoliko puta. Ljudi su samoljubivi i osorni. Prijete.

Svi su spavali pa i most. Most dapače vječnim snom jer se više nikada otvoriti ne će. Miruje agregat, elektromotor, snop obučениh žica kao da je elektronsko računalo. A onaj njegov stari stotinu i više godina a da mu gvozdeni dijelovi nisu ni zarđali, sve do posljednjeg rata. A brodovi — natrag. Obilaze otok jer je na karti označeno da je most pomičan.

— Kako to nisu znali što mogu a što ne mogu? Valjalo bi plaćati najmanje tri čovjeka: električara, navigatora, prometnika, pomorca — uživao je u riječima. — Aha, a nisu kadri ni da pometu zapovjedničku kućicu, pivske i vinske boce, masni papiri i kutije u kojima su bile konzerve, kora od sira, opušci, prašina. A da sve radi, onda bi brodovi samo letjeli s jedne na drugu stranu, a prometnik na mostu ... pa da, stavili su i prometne znakove, zeleno i crveno, ha ha ha! A kad tamo, zapelo je odmah u početku. Nisu dobro izračunali ravnotežu pa su morali parati već gotovu površinu puta i dodavati utege. Poslije su vidjeli da ni elektromotor ne radi kako valja. A kamoli stotinu godina i više! Samo rukom. Ni kil masti godišnje. — Ali to Ferdo nije nikome govorio. Smatrao je da to svak zna i da misli što i on. A tako je i bilo. Ali su neki ter neki zatvarali oči prema toj strani, to jest prema mostu.

— A gdje vam je onaj lijepi stari most? — Pitao ga glasoviti slikar.

— Most? Kažete most?

— A što nije bio most?

— Hm — Ferdo se okrenuo i otišao dalje dignuvši glavu visoko.

Sve to zajedno, zbirno, sve je to on više ne mislio nego mislio, To je u njegovoj javi bilo mjesto koje se prostiralo oko njega kao voda u kojoj pliva. Ali ne pod mostom u struji; mreže na sve strane, vrše, iako su ih zabranili, na stotine udičara love najsitniju ribu, pa otrovi sa svih strana. A gdje li je onaj pilot što je čuvao more kao da mu je čaćino?

Negdje visoko u brijegu javi se tovar. Odgovori drugi. Zakukurijekali su opet pijevci, osobito oni tanka glasa. I sve to njemu potvrdi da vrijeme ide svojim starim tokom. Da, samo što je noć drukčija bila. Već je na istočnim bregovima dobro zarudilo i zrake su se počele pružati preko borove šume. Zora. Odavna mu ništa ne znači. Ni noću ni jutrom nije bilo više napetosti, straha. Nije više bilo »ponoćik«, dok je more pljuskalo preko zidova i mosta. Električna noć nije više bila određena radom, urankom, zemljom, lozom, maslinama, ribaricom, mjesecom, suncem, nego zabavom. Nema ni sat da su noćni bukači usnuli. Junačili su se glasovima svuda.

Tako je prelijetao svoje zasluge da pred onoga u uredu izide snažan. U osam sati soba broj taj i taj. Pojavit će se pun prava. Probdjeo je mnogo noći. Drugi u krčmi, slavitelji raznih grana, bučili nenavikli da su obzirni bilo prema kome, a on »kulturno«, polako obalom.

»Idući prema gradu došao je do vrha brijega. Pretekla su ga svega dva automobila. Zatim ga je mimoišao velik kamion. Oko njega su starine, ledine. Grmići su se uplašili, kako je mogao lako ući magarac ili konj, pa su se udružili s dračom. To je sada vidio za NJU. Ovo bi moglo biti veliko blago, ova zemlja. Nije razumjela. Kao što nije razumio ni on sam, iako je zamišljao da bi tu mogli biti dobri vinogradi i voćnjaci.«

Susreli su se bili za brijegom kad je išla da će se kupati i sunčati u samoći. Na stazi ka ruševini navrh brijega kamenje se izlizalo, zaoblilo pod opancima onih što su prolazili preko sedla u drugo selo. Morao je pomagati joj. Vidio je, a možda i ona sama, da je tu zaravanak među visokim stijenama kao da je baš pripremljen ležaj. Na koncu ipak reče on da su tu ovce nalazile priličnu hranu u ovoj oštrljatoj gorskoj travi. Vrteći prstima kao da diže u zrak dim svojega smisla, s pokojom riječi iz svoga turističkoga i mostarskoga iskustva, kazivao joj kako u njegovu vrtu može naći samotno mjesto u koje nitko ne može zaviriti, a tu se blizu može i kupati. Može, ako želi i brati smokve. Mirišu trave, cvijeće, lavanda, ružmarin, a osim toga pokazati će joj nešto veliko.

— Veličanstveno — kaže. A vidio je odmah da bi ona otišla s njim kud bi god htio. Pitomo. Uspravio se kao i obično u svečanim prilikama, glavom sada bio sokolski visoko. Ali kad je došao do vrtnih vrata, u napol suhu zidu, prastarih vrata, koja nije još nitko omastio, već mu se činilo da ne ide nikamo. Prosjela mu se ona njegova sumnja u ljude. Ne u sebe sama, pa čak ne ni u nju, nego u sve ljude naokolo po svijetu.

Zašto je ona ovo skrenula sa svoga puta ovako lako. A bila je lijepo krenula prema zatončiću i žalu dolje pod otokom?

U vrtu široka smokva, iz jednoga kuta, iz drugoga prostran šipak, pa dunja i višnja, pa maslina jedna s južne strane i jedna sa sjeverne. Pod vočkama visoka divlja trava, korov, jer Vanki ni Fili nije dao da ulaze u vrt. Vrtu se pridružio dvor, isto tako u travi i na mjestima među pločama. Pred samim starim kamenim skalinama iz samog kamena dizala se u debelim žilama stara fafarinka.

Izenadila se. Zastala je i osvrtala se. I kao da se uplašila; bojala se dalje. Kao da je ušla u prošlost, u stari život. On je pošao ka vratima na konobi, u kamenu zidu po kojemu je tu i tamo iznikla šćirenica, po koja smokvica i zjevalice, nekako veselo se ljuljkalo to rašće, kako je puhao lagan zapadnjak. Svodni kamen nad vratima bio je nepravilan a debeo skoro metar, tako i postrani »pragovi« bili su istesani samo u okviru vrata.

Kad je otvorio stara, isto tako nemašćena, vrata, unutra, u konobi, svjetlucale su se žutkaste ploče. Ušla je poslušno za njim. Zapuhnuo je miris suhih smokava, lovora, bačava, trula drva, starih, suhih mjehova i katrana. Sa greda su se spuštale guste, prašne zavjese paučine. Kraj samih vratnica, na kojima je ona sa strahom u duši primijetila tri teška zasuna debela skoro kao podlaktica joj, i ključanicu koja je dopirala do polovice vratnice, dočekale su ih strme i povisoke stube — skale. Sve je to bilo u potpunoj patini prošlih stoljeća.

Uputio je preda se uza skale. Zastala je trenutak računajući da bi možda on morao poći prvi. Kad je vidjela da on ne misli tako, pošla je, raširila prste kao da je napravila ogradu na strmu usponu bez priručja.

— Ja ću vas čuvati ozdo, ozdo, odavde, ne bojte se.

— Dobro. — Znała je tu riječ. Na čudan je način znała što je mislio.

— Mračno je malo. Mrak. Ali je ovako bolje. — Govorio je po tiho, kao i uvijek, i tako »protivnika« spustio u obranu: da napne uši, a tako je i podvostručio smisao onoga što govori. Sav se povukao u novi položaj, sav se ogradio trnjem da ga kakva pogreška ne bi udarila s boka. Tako nije ni gledao ono što je mogao vidjeti

pred sobom. Uspinjući se kolebljivo i u strahu, širila je ruke; lakti su bili nad bokovima u pasu tako da su se čudnovato isticali puniji dijelovi. Dizala se gore u sobu najprije glavom pa dalje, pa dalje, prsima i ostalim tijelom, dizala se iz poda kao da je uskrsnula.

Prostorija je na svu širinu kuće. Kroz dva malena, jednaka prozora ulazilo je na jednoj strani sunce a na drugoj hladna sjeverna svjetlost, s neba. U sunčanoj zruci od prozora do poda kovitlala se svjetla prašint. Požurio je ka prozoru da pritvori mračnice. S police u otvorenu ormariću, skanciji, skine dvije čašice i bocu, punu skoro do vrha, digne prema svjetlosti. Iskrila se sasvim prozirna tekućina. Potapše mjesto na niskoj postelji kraj sebe i ona odmah poslušno sjede skupivši brižno suknju oko jakih bedara.

Zaskripi čep na boci i malo prasne. Iz boce poteče bistra tekućina u čašice. Odloži bocu i svoju čašu digne.

— Nazdravlje! — On iskapi a ona samo malo oprezno otpije.

— Dobro — reče ona. Nekako je mislila nešto drugo jer je uz čašicu nije pogledao nego iskapio sam za se. I ukočio se preda se. Odložila je čašicu i spustila ruke na krilo. Jazbina je umjetnička ali je tu i još nešto. Pojavila se sada jaketa u svoj raskoš odličja. I tako su se bili zaustavili u nedoumici. Smirila je misao da se u ovom kraju slave poklade tko zna kad. Zajedno su čekali što će se dogoditi.

Izvana se čulo kako se negdje raholi kokoš; razgovara se sama sa sobom. Istrčala su djeca iz škole; klikćući u trci niz ulicu bacali su kamenje preda se da poskakuje nizbrdo. Na zvoniku sitničavo odbilo četiri tanja pa jedanaest debljih — pun jedanaesti sat.

Kad su udarci počeli, zalepršali su golubovi oko zvonika. Nisu se nikada navikli na tu satnu buku. Digli bi se obično odmah čim bi stroj sata zahalabučio. Poslije toga se produbla tišina u hladovitoj sobi. Grlice su se negdje u drveću oko crkve umirile poslije uzbune pa poletjele grgućući jedna za drugom. Ferdo opet natoči bistre tekućine i čašice tako ostavi na stolu pune.

Čašice su pred njima pune a on se naslonio nazad na zid pa zaklopio oči. Zatim kao da se mukom odlučio na težak rad, odbije se od zida pa se prigne i ispod postelje izvuče onaj kovčeg od pruća. Kad je išao u vojsku nosio je u njemu robu. Onda, iz vojske, bio se vratio kući brzo; nitko nije nikada doznao zašto su ga liječnici odbili.

Pružio je nogu pod stol, nakrenuo se na bok pa zavukao ruku u džep na hlačama da dohvati ključić. Držao ga je uvijek uza se. Odmakao je malo stol i namjestio kovčeg. Uvukao ključ i pomogao da odskoči spona. List voštanog papira ukloni polako i otkrije

ljudske kosti. Složio ih je simetrično. Između bedrenih i ručnih kostiju postavio je lubanju na donje čeljusti. Digao je ruku da je umiri.

— Ne bojte se.

Skupila je šake na prsima. I usta je malo otvorila. Očito tako u jezi očekivala je kakva je to šala. Dok je on držao poklopac kao trgovački putnik kad pokazuje uzorke, ona je zraknula prema jaketi.

— Moj otac — reče on.

— Otac? — Jesu li to narodni običaji, ili su to sada ...?

— Nisam ga dao.

Još je držala onako ruke na prsima i sada odmjerila put s njezina mjesta prema izlazu, onoj rupi u podu. A onda se odlučila. Pogledala ga je otvoreno u lice, sabrala se odlučno. Kad vidí da se i on namrštio i stisnuo usne dobroćudno, čak i ganuto, i da je dva puta zamahnuo rukom vodoravno nekako kao da smiruje sav svijet i rekao: — Sve je u redu. Možemo dalje. — Pokrio je brižno kosti voštanim papirom, i zaklopio kovčeg. Ustala je i pošla. Nije čekala da će je izvesti. Pomicala se koso, da ga ne uznemiri.

— Kupati — rekla je.

— Pa da. Kupati. Zašto ne. — I on je isprati niza stube. Silazila je življe i sada raširivši ruke za ravnotežu. Oslobodila se nečega. On je samo, dok mu je još glava bila nad podom, zirnulo prema čašicama, kako se u njima iskrio bistri napitak.

Vodio je ulicom već kao sasvim dobru znanicu. Brodar, susjed, koji uvijek vreba za zidom ženske, s jednom rukom u džepu, lijevom, došao je bliže:

— En ti jutro! Je li to za te, a? Dovedi je ovamo! Čuješ! dovedi je ovamo! — Govorio je polušaptom kao da ga ona ne može čuti. Uživio se žestoko. Ali je Ferdo istakao čeljust i propuštao njegov zov kroz uši. Svim svojim tijelom pokazivao je da je izvršio djelo.

ZA DLAKU — JUNAK

Cesta se pred Ferdinom dizala prema sedlu. Uzlazio je širokim skladnim zavojima. Svjetlucaao se asfalt i vodio i vodio dalje. Ponosno se još malo više isprasio kad je došao do vrha a nije se zapuhao. Kad se tu osvrnuo, uhvatio je pogledom sve selo. Kako se pružilo uz more, ogledalo se u glatkim krpama, suncem na šarenim licima kuća našaralo valove. A zašto? Koga su kitili? Obradovala ga je misao da bi svi oni uradili drukčije. Pogotovo Jakov.

Uvijek je taj čovjek suzbijao njegovo mišljenje, ne riječima, nego baš bez riječi, kao da je u nekakvu carstvu znanja, nepristupačnu, čudnovatu, daleku. Sada mu se digne u prsima bijes.

— Zašto je on slobodan? — Čak je viknuo. Nije ga nitko mogao čuti. — Dat ću ga zatvoriti! Zatvoriti! — Uklonio se sasvim pomisli da bi ga mogao i pogubiti. Ne, nikako. Ne želi takve mjere za krivnju. Uvijek bi izbjegavao misao na smrt, ma čiju. Drugima ne bi branio da kad i kad posegnu i tamo. Neka se zamrljaju pa će i njih poslije lakše ukloniti s puta. Ali, u načelu, smatrao je da i živ čovjek može biti manje nego mrtav. Lako ga je baciti u zaborav, ocrniti ga, smanjiti ga na ništicu. Ovako na visini prema selu, naduo je odličja na prsima, da zakucaju onako kako nikome drugome ne bi mogla zakucati.

Na sedlo s druge strane naleti velik automobil, službeni. Straga su se uvalila dvojica, jedan lakat kroz prozor a drugi lakat navrh naslona. Za upravljačem vozač a kraj njega upravlja debelo lice naprijed onaj znanac sa zborova.

— A, tako! Ne vidiš me! A kamo si to uranio? Mislite da se ne zna. Dizati mreže i vrše, a! — Zatim, kad su već bili daleko, vidi ih kako se uživljavaju u njegove želje. Kako bi, kad bi on odredio kazne, ili samo rekao »pa to ne smijemo dopustiti, je li tako? Ne možemo dopustiti da nam bilo tko zapovijeda.« I tada bi oni ponosno, tvrdo, vjerno, poslovno udarili tri ili pet puta višu kaznu negoli bi on zaželio i tako bi pogodili pravu mjeru. — Tako djeco moja, tako! Tako, momci, tako! —

Ali ni takvo mu društvo nije potrajalo. I toga bi se oslobodio, pa tako i uradi. Otjera sve misli, otrese ih u kâpi kao velik oblak.

Odavna se nije našao ovdje usred ovih polja. Kretao se samo po selu i u ljetovališnom području. A eto, nizina se pružila između bregova tamo u mlado hrašće. I sve uzalud. »Zemlju ne cijene. Nikomu nije potrebna ovdje, ni zemlja ni ljudi! Ceste, igrališta!«

Počne trka. Najprije njemu ususret žžžp, pa opet žžžp! Pa straga žžžp, žžžp! Eto kamiona, pa tutuče traktor. I tako se opet skupi u svoju tvrđavu, na pozornici. Štiti ga samo ordenje, a u zbilji sada samo prugasta mornarska guća.

Na cesti se slegao dim i uvukao mu se u nos miris benzina i nafte. I sjeti se, zle volje: »mendule, masline i smokve uzmiču pred otrovom. Drveće se skvrćilo od jeze. Bilje se, kaže Jakov, više boji nego životinje jer ne može bježati, nego samo malo ustuknuti granama, od buke, dima, tako i od morskoga slapa, neugodna susjeda.

Kamion i za njim red automobila. Ne mogu preteći jer vijugava cesta ne da vidika. Moraju kaditi jedan drugoga u repu. Na licima vozača u kamionu, onim poznatima iz susjednoga sela, obijest. Možda se klade da će nanizati kilometar. U šali su skrenuli i prema Ferdu da bi ga stjerali u trnje.

Sad kad su svi automobili išli naporedo s njim gotovo korakom, očekivao je da će se pojaviti njegovi.

U svemu tome spletu događaja Daro pođe polako. Ne trgne ni najmanje, ne zastruže gumama, nego postupno poveća težinu onih tijela na sjedalima, tako da se prepuste ugodi ubrzanja. Za tren je već ubacio u treću, pa u četvrtu, i već je zrak zviždao preko vjetrenika. Prolijetali su stupovi i grmlje i drveće na mahove kao da ih je zaticao u snu i još bunovne ostavljao u čudu.

— Tako, tako — radovao se Mijo. — Neka vide s kim imaju posla! Šibaj, šibaj! Ha ha ha.

I zapali se srdito. Proleti mimo mnoge automobile i zatrubi prijekorno mimo ona dva kamiona. Za takav trenutak čekao je mnoge dane.

— Budaloooo! — Reče sam sebi.

Prošlo je sretno. Kad, nije se još bio ni sredio, iznenada ususret kamion, lijevom stranom, ne baš brzo. Visoko u kabini dvojica se cere.

— Lijevom stranom! — Viče Mijo.

Vidi odmah Daro zlokobne znakove. Koči. Čuo je davno, još u mehaničkoj radionici hvale pojedinih junaka ceste. Nije ih bilo mnogo, ali je njemu dosta i jedan. Odmah je izabrao mjesto. Samo je zavezao preko jarka, preskočio ga i našao se na livadici. Kamion je sada bučno prešao na svoju stranu. Vidio je Daro kako se ona dvojica u kabini osvrću, podrugljivo. Otare znoj sa čela. Okrene se prema tuđincu.

— Mogli su čitati, sutra, u novinama: »automobil vanjske registracije iz nepoznatih razloga skrenuo je na lijevu stranu puta i sudario se s kamionom te i te registracije!« Ha ha ha. Htjeli su nas natjerati na lijevu stranu pa tres, tantaralantala, bummm!

— A da nije bilo mjesta na desnoj strani? — Mijo je rastvorio oči.

Tuđinac je samo nabrao čelo, gledao mirno Daru i čekao.

— Pa da — zaključio Daro. — Nema zla. — A Miji: — Eto! Sad si vidio. Nemoj nikada nasjesti pa prijeći na lijevu stranu. Zato i vozi on polako pa u zadnji čas, gas, pa u te na tvojoj lijevoj strani. Bolje ti je stisnuti se koliko možeš više desno, i tako dalje. Tu tu tu! — neugodno mu je bilo što je toliko govorio.

— Nisam vidio ima li koju trofejnu oznaku. Obično crte na vratima. Ha, igraju se.

— Neka ih vrag nosi! Ne znam kakav bih i ja bio na onako jaku mjestu.

— Tako najviše gnječe male fiate. Kaže, što mu je bilo kad je prešao na lijevu stranu! Ha ha ha — veseli se i Mijo što su on i Daro pokazali onima na visoku.

Kad je kraj Ferda zaškripao ustavama crveni automobilčić i Daro viknuo »baaa!« naš se putnik nije smeo.

— Neka vrag nosi šalu — pomirljivo će Daro. — Hajde, ulazi k nama! Sjest ćemo te kraj ljepotice!

— Prođi dalje ! — Ferdo s visoka pokaže put.

— Nema druge — reče Daro i odmah krene.

— Zar je sve ovo prešao pješice? — Djevojka se čudi.

— Nije to njemu ništa — kaže Mijo. — Svaki dan prođe ovoliko i bez puta u grad.

— A zašto?

— Hoće da pokaže onima u velikome uredu.

— Što će im pokazati?

— Hoće da ih ponizi i da im pokaže koliko su oholi a njemu nisu ni do koljena. Nisu mu poslali biljet za autobus ili došli po njega automobilom.

— Hm. — Ne shvati ona. Sabrala je lice trenutak i osvrnula se nazad da ga vidi. — Zaustavite! Hoću k njemu. Hoću s njim.

— Dobro — Daro zaustavi. Nasloni se nazad da vidi što će mladić.

— Dalje — reče mladić.

— Zar ćemo je ostaviti ovako na putu, a do grada je još najmanje šest kilometara.

— Ne bojte se, ima ona dobre noge.

Ali se djevojka vrati u automobil još prije nego su svršili razgovor. I odmah je, kao da se ništa nije dogodilo, počela promatrati okolinu. Kako se put spustio ka moru i kako se more modri i svjetluca kroza masline i mendule. Izmjenjivali su se zidovi i gomile kao čudnovati spomenici. Jesu li to prastari grobovi? Siv kamen, star i zemlja crvenkasta dijelom obrasla žutom travom.

Automobil je gutao daljinu kao da im je vrijeme dragocijeno.

VEĆA POBJEDA

— Tada su događaji pošli vrtoglavom brzinom, što bi rekli pješaci — pripovijedao je poslije Daro.

Ferdo je pokušao odgonetati ploču pred ulazom ali je na njoj bilo previše toga i prilično zamršeno pa se odlučio da se preda svojim vlastitim nogama. Više se uzdao u noge nego u pamet. Dao je vremena onima za stolom, i tuđinki osobito, da ga dobro vide. Primijetio je i znakove da Jakov ustaje a i Daro da se nagnuo naprijed i napeo. Ušao je po izlizanim pločama u oveće predvorje, u kojemu je vratar pred svojom krletkom upućivao staricu, mrzovoljno se obratio i drugima. A svi su pokazali da nisu pročitali one upute na ploči.

— Zar ne znate čitati? Eto, pođi tamo! U drugom katu. U prvom katu. Eno onamo — pokazivao je bradom. Uvijek bi se sjetio i da ni sam nije mogao razabrati ono na ploči pa je postajao još mrzovoljnijim.

Ferdo je podigao bradu tako da se vratar malo zaustavio. Povukao se u obranu.

— U drugom katu, je li? Dakle moram još i uza skale!

To vratara oslobodi nedoumice.

— Hoćeš li da te ja odnesem! — Usput zirne prema Jakovu pa pođe prema svojoj krletki da zauzme službeni položaj, za svaki slučaj. Unutra se smjesti »sav obuzet poslom«. Sjeo je za stolić i pogledao kroz prozorčić nevidno; uspostavio se u dostojanstvo, ohladio lice da odbije moguće uvrede.

Nekoliko vrata opsjeli su hrpe ljudi. Druga vrata su bila slobodna.

Jakov vrataru pokaže samo smjer kuda će, pa pođe.

Ferdo je već stizao na prvi kat. Uza stube dodavao je svom putu još napora. Prišao je prvim vratima. Ona što mu je vratar kazao nije uzeo u obzir. Nije ni pitao zato da bi poslušao. Pokucao je i otvorio.

Pred velikim stalkom, i velikom knjigom na njemu, mlada žena prignuvši glavu srkala je iz oveće zdjelice kafu. Gleda Ferda kao nedužnu pojavu bez straha za svoj užitak, ali ipak kao da očekuje da će se raspliniti. Malo, malo je privukla runjavost. Ali već kao da kaže: pa što onda?

Ferdo joj pruži poziv. Oklijevala je ali ipak slobodnom rukom primila, zatresla ga da se otvori pa pogledala, i odmah vraća:

— Pa što se ovo mene tiče? — Srkne kafe.

— Ne radite danas?

— Kako ne radimo? Zar ne vidite da radimo. — Nasmije se: — Nismo se još ugrijali.

— U ovo doba?

— Vrag odnio i žurbu! Pa sad je pauza, odmor!

— Glavno je da plaća teče. — Izmakne se Ferdu otrcana rečenica.

— E, e, dakako. Glavno je da teče plaća i vrijeme. Imate pravo. To vam je na drugom katu — rekla je pristojno. Sad ga je gledala življe iako je još srkala kafu jer je Ferdo spustio kapke u strpljivost i čekao da se u njemu nešto sredi. Čekala je i zagledala se sada sasvim neodređeno.

— Drugi kat — ponovi.

— Došao sam pješice. Dvadeset i šest kilometara!

— Zar vam ne ide autobus?

— Autobus? Autobus? Pa ja nemam autobusa.

— Kako nemate autobusa?

— Odakle meni autobus? Nisam bogataš.

— Rugate se. Zgodno. Ha ha ha. Pa da!

— Vi se rugate sa mnom.

— Ah. Dobro dobro. Prvi kat. Ne, drugi. Drugi. — Nije razumljivo što njegovi dugi pogledi znače. Okrenula se pa pošla polako, sve sa šalicom pod nosom, prema stolu. Tamo je stala, okrenula se i pogledala ga oprezno. A Ferdo se sada okrenuo vješto na peti; darivao je zaboravom. Izišao je ostavivši vrata širom otvorena. Smatrao je da je pogledom rekao dobar dio onoga što je nosio u sebi.

Skale nisu bile visoke. Već se penjao Daro, a i Jakov je bio gore na kraju hodnika. Zato Ferdo skrene odmah na suprotnu stranu, priđe prvim vratima i otvori ih a da nije pokucao. Zaviri. U sobi nitko. Na stolu naočari i novine. Uđe jer mu je za leđima bio Daro.

— Nikoga! — Ferdo pokazuje da mu je plijen umaknuo.

— Čekaj! Razbit ćemo pisaći stroj! Ha ha!

— Ovo nije moja soba — kaže Ferdo. — A sad je pauza!

— Onda neka malo polete ovi spisi — uhvati Daro sa stola nekoliko listova, zavrti rukom i stavi sve opet na isto mjesto. — Iziđe za Ferdom.

— Što ćeš ti? — Ferdo govori svojim tankim glasom. — Zar ne znam i sam što ću?

— Dobra ti je i pozadina. Ne boj se. Idi ti. Ne gledaj mene.

Ferdo otvori i druga vrata. Tu je sjedila djevojka na desnom stolu; za lijevom nije bilo nikoga. Prignula se nad ruku, turpijicu, obilna plava kosa pokrila joj lice. Ferda zapahne oštar miris znoja, lavande i laka. Zaokruživala je škaricama nokte i obrezivala kožicu oko njih. Samo je nakratko zirnula ispod kose i nastavila posao. Daro je otišao do drugoga stola. I tu je sjedilo žensko, ka-

ko je vidio po torbici i upaljaču. I to je bilo gnijezdo. »Možda je pobjegla. Nije mogla izdržati oštar miris ove druge.«

— Evo — Pružio je poziv.

— Čekajte dok dođe drugarica. Malo je trgla glavom da skloni kosu ali ih ne pogleda.

— Koliko nokata uredite za sedam radnih sati? — Daro za leđima i pretječe Ferda riječima.

— Što se to vas tiče?

— Nego koga se tiče?

— Čekajte vani, na hodniku.

— Čekajte vi na hodniku. Mi smo ovdje po poslu. Nokte možete rediti i drugdje. A dobro bi bilo da i taj vaš »tonj« iziđe. Dajte meni tu vašu sjedalicu, a ti Ferdo sjedni ondje na drugu.

Ona zbilja ustane i pođe, iziđe, što njih malo i razbije. Krenula je odmah hodnikom dalje.

— Moramo otići na drugi kat — kaže Ferdo. — Ovo je prvi. Nisi mi potreban — doda. — Eno ti Jakov.

— Gleda Jakov kako se brodovi miješaju po luci. Mh, mh, nju-nju, čuje se miris ugljenoga dima, onoga staroga.

Daro pusti Ferda ka stubama pa klimajući polako pođe za njim.

U drugom katu Ferdo otvori još nekoliko soba i ocijeni slike onako kako ih je vidio s vrata. U jednoj je žena gledala kroz prozor. Dvije su stolice bile prazne. U drugoj je sobi jedna radila za stolom a druga, mlađa, prevrtala po svojoj ručnoj torbici. Sobu u kojoj su dvije revno radile, svaka za svojim stolom, brzo je zatvorio tako da ga nisu mogle ni pogledati. Zato je uživao u novoj slici: lakat na stolu, drugi lakat na naslonu sjedalice i novine. Drugi, suprot njega odgriza kruh i hrenovku sa slačicom. Vidi odmah da su to njegovi ljudi.

— Došao sam iz daleka — pruža on poziv. — Je li ovo drugi kat?

— Ovo vam je soba dalje — obrati se sjedilac odmah novinama. — Zatvorite vrata.

I tako su Ferdo i Daro otvarali vrata a da ih za sobom nisu zatvarali sve dok nisu došli do sobe u kojoj se skupilo pet šest osoba kraj prozora oko jednoga koji je sjedio na sjedalici, držao kraj sebe košaru i u njoj parangal. Novost je bila u tome što je izumio kako će udice s petcima biti svako napose a glavna uzica bez udica. Pomoću posebnih kvačica od žice, kad bi na udice natakao meke, kvačio bi ih na glavnu uzicu dok bi parangal spuštao u more. Oni na nogama prigovarali su tom izumu, da će se petci zamrsiti pa ne će moći slijediti tok uzice dok brod bude išao. Ženska je za svojim stolom odgonetavale spise i držala pisa-

licu spremnom da upiše ono što treba. Ferdo je slušao iz daljega; čuvao se da ga ona sa spisima čim ne dohvati, kakvim upitom ili kakvim zahtjevom. Baš je htio da reče ono što zna o parangalu, a bio je uvjeren da zna sve što je moguće znati, kad oni oko uzi-ca i udica prijeđu na raspravu koja je riba najbolja na žeravi, koja kuhana, pa ulje, papar, zericu kvasine, onih trava čudna ime-na, i tako dalje, kakav je brudet, koja se riba može sušiti. Jedan je nametnuo svoju o onome što je taj i taj uradio kad je ulovio duta teška tri ili četiri kila, pa jegulju toliku i toliku, pa liganja, pa ražu.

— Raža je poslastica, samo, tko je zna cijeniti. — Pogledao je sada Ferda jer je mislio da mu oni ostali ne vjeruju. — Je li tako, barba? .. Jeste li ribar?

— Nisam — odsiječe Ferdo čak i ponosno. Mislio je tu da je ono što je on bio i što je sada daleko veće.

— Niste ribar? Ne lovite? — Čudio se razgovornik.

— Ne. Evo! — Pruži Ferdo poziv. Dok je onaj razabirao slova Ferdo ubaci: — Dvadeset i šest kilometara pješice.

— To vam je soba u dnu hodnika — sada se već pomirio s tim da će razgovor voditi dalje bez Ferda.

— Koliko još koraka? Deset, stotinu, tisuću?

— Vidi sad! Evo tu je odmah, na — poduhvati Ferdu podlakticu. — Eno ona soba ondje ... Tako moj, tako! Dobri smo. Vidim da ste u poslu.

— Upri još malo — kaže Daro.

Iz jedne sobe iziđe stariji čovjek, očito čekač mirovine. Naočari. Drži u desnoj ruci pred sobom ravan list, spis, zatvara za sobom vrata i gleda Ferda onako da ispuni put do druge sobe.

Ferdo mu se pridruži.

— Jeste li se kad vozili autobusom? — Pita Ferdo.

— Autobusom? Pa što onda?

— Vožnja u autobusu ponizuje. Mladići se probiju prvi, usjednu kao kamenje. Nekoliko puta stajao sam na jednoj nozi sve do grada. Bio sam se zarekao da ću radije pješice. Dvadeset i šest kilometara.

— E, to je malo previše — sluša službenik pristojno.

— Evo. Poziv.

— A, to vam je eto tu — nije uzeo poziv nego je i preko rame-na vješto vidio što mu treba. Ušao je u jednu sobu i ulazeći još malo zamišljeno gledao Ferda pa za sobom zatvorio vrata. Imao je veliko iskustvo.

Odmah mu upade u oči muškarac srednjih godina, četrdesetak, uredan. Očešljao se vječno, to jest, kosa kao da je umjetna toliko

se ustalila u određenu frizuru. Naočari u izabranu okviru, kravata boje vina a jaketa smeđa. Vire i orukvice i zlatne kopčice. Puši na odug cigaretnik od rašeljke, što mu daje stanovitu trajnost i čvrstinu stila. On se nagnuo malo nada stol i govorio djevojci na suprotnom stolu.

— To je ono najbolje, ja vam kažem...

Za trećim stolom je starija žena, skromno odjevena, uredski. Mrko prebire po kartonima i sa spisa unosi podatke. Čini se da je duboko u poslu, duboko u struci.

— Evo jednoga poziva — pregradi Ferdo razgovorni prostor.

— Pokažite tamo drugarici — pokaže čovjek neženja onamo ka onoj što radi. Djevojka Ferda ne vidi, toliko očekuje od sugovornika nove znakove.

Ferdo pođe do radnoga stola pa čeka da se starija službenica oslobodi kartona i da mu se obrati. Zatim ona ostavi karton, uzme Ferdov poziv pa ne gledajući ga zaustavi se da poslušati kako će svršiti ono što je pripovjedač započeo.

— Dobio sam, naravno. Ja sam uvijek za bakalar. Nisam ni čekao. Šest komada. Nisu još bili doznali.

— A gdje to? — Pita sada zaposlena službenica. — Činilo se da je zaokupio posao a kad tamo slušala je ona sve što su dotle izgovorili ono dvoje.

Ušao je bio i Daro i zaustavio se na vratima. Nitko ga nije primijetio.

Ferdo vidi da je ovdje malen i zadnji u redu. Zato se on nasloni na svoj zapovjednički način na ugao stola, prebaci nogu preko noge i ruke prekriži na prsima. Sad je on bio vitez iz tuđine. Jahao je širokim putom, utrinom, i dolazi sve bliže i bliže a djevojka je čekala njega, i samo njega. Usto se sjetio i svoje jakete. Odlučivao se između maršalskog štapića i sablje pa na koncu spusti jednu ruku, odupre je o bok i lakat istakne.

— Večeras ću na gradiljama! Nema ti do dobre govedine na žeravi! Bolja bi mogla biti samo bravetina. Ali prava! Na gradiljama, to jest na pravoj žeravi! — Primi od radne osobe Ferdov poziv pa kao da je tek sada ugledao Ferda, pogleda i njega i poziv.

— Vi ste, dakle, Ferdinand Bašić?

— Nisam.

— Kako niste? A što je ovo?

— Poziv. Ja sam Borić. »Uručio« mi ga listonoša. — Naglasio je uredsku riječ »uručio«.

— Zašto ste ga primili kad nije vaš? — Htio bi čovjek nastaviti razgovor. Vraća poziv Ferdu.

— A zašto mi ga je donio doma? Kad mi ga je dao ja sam ga primio. Nisam mu ga oteo.

— Hm — radna žena zna već sve. Poštar nije gledao nego ime a tako ni ovaj čovjek nije vidio nego ono što piše u pozivu. — Krivo su uručili. — Dobro, dobro. Mi ćemo to urediti — zaključuje ona.

Ferdo zavrne glavom i digne oči gore pod kapke. Pod njim je sad negdje dolje sva sila ljudi za stolovima. Upao je u točkove ovoga posla kao muha i zupci su ga zahvatili i zavrtjeli. A koliko je bio uvijek oprezan.

Daro je uhvatio usne zubima i podigao kožu na čelu.

— A dvadeset i šest kilometara? — To Ferdo izgovori skoro tiho.

— Molim? — Uredovnik najprije očekuje da će Ferdo protumačiti ali kad vidi da široke oči očekuju, pokaže licem da bi Ferdo sada mogao otići.

— A dvadeset i šest kilometara? — Sada Ferdo vikne. — Jeste li mi poslali kartu za autobus ili došli po me?

— Ha! — Djevojka izlane u čudu i otvori usta.

— Došao sam pješice.

— Ma što pješice? Ma što vi meni govorite? Dajte, bolan, nismo mi tu krivi ništa. Gledajte drugi put bolje ili dajte kome da vam pročita. — Činovnik se već namjestio da nastavi pripovijest o mesu i žeravi, o dobrome vinu koje čeka doma.

— Jeste li vi gospodari mojega vremena? Gospodari mojega novca?

— Pa vidite da vas nismo pozvali — kaže sada i siva žena.

— Tu! — Pljune Ferdo na spise na kraju stola i okrene se ka vratima. Sve se iznenada istreslo iz njega, istrlo, kao da je prošao mokrom krpom po onoj staroj istruganoj ploči u školi. Daro je bio na vratima. I njemu su se oči povećale neobično. Jakov se lukavo bio zaustavio podalje, do suprotnoga zida u hodniku, pokraj nekakva grafikona. Znade da su ti grafikoni parada, jer se prilike mijenjaju iznenada i za tristo posto, sve ovisi o slučaju a ovo je imalo zadaću da uvjeri prolaznike da se tu sistematski misli i radi. Tako je zasićen tim grafikonom dočekao Ferda prijateljski, kao sredstvo s kojim će se prebaciti na drugu stranu, daleko od ikakve rječitosti. Dočekao je Ferda kao da su i dosad bili zajedno.

— Dobro je ispalo — kaže Daro pred Jakovom. Iskalio se. Došao je pješice i to mu se isplatilo! Znadu sada s kim imaju posla.

Ne će se tako lako oporaviti. A Ferdo je otišao dalje. Prezreo je i njih i njihovo prijateljstvo. Nitko njemu ne može pomoći. Živi slobodno, radi samo koliko mu je dosta za ono što njemu treba. A još mu pitaju i porez na tlo na kojemu je.

ČVRSTO KAO ZID

Izišao je na sunce veselo, trzao ramenima gizdavo, kao da je obavio jako značajan posao. Sad je slobodan.

— Evo ga! Pokazao im je. Pokazao! — Daro likuje. — Ne će se oporaviti tako lako. Nije to loše, ne, nema govora. — Daro govori dalje običnim glasom da ne poremeti hladovinu. — Sjedi ovdje do ove lijepe žene!

— Čekaj, brate, što si navalio? Ne vidiš da ja razgovaram s njom. — Mile se mršti prema Dari. Razvezao je razgovor o galebovima. Pokušava njezinim jezikom. Hoće li se njihov broj sada povećati kad su zakonom zaštićeni? Kao prirodna ljepota. A i jest lijepo ih vidjeti kako šestare i plove zrakom lako, jedre kao da ih zemlja ni ne priteže. Prirodna ljepota!

— A tko ih je dosad dirao? — ljuti se Nožek; čaša mu je odavna prazna. — To su ti oni tipični paradni paragrafi za budale naokolo... — razveze rukom.

— Ribari bi za zabavu kad i kad kojega nasamarili. U zalogaj bi stavili ščiku, na tunji, da mu zalogaj zapne u grlu pa bi ga, jadnika, dovukli na brod i ismijali. — Mile to govori potiše da ga tuđinka i tuđinac ne razumiju. — Nitko ih naš ne cijeni. Nekako nemaju miline, kao recimo... ah ne znam koja ptica. Svima se čini da je to nekakva kruta, samoživa, proždrljiva, i što ti ja znam, ptica.

— Koju pticu mi cijenimo ili bilo koju drugu životinju? — To opet Nožek. — Svak želi pušku, eto ti kako je cijeni.

— Jaja su im ukusna — nastavlja Mile nedosljedno. — Sada motori lako dolaze do svakoga otoka a mnogi se ljudi zabavljaju bilo čim, izmišljaju avanture.

— Pođimo! Dosta politike! — Jakov ustaje, otresa hlače. — Put pod noge!

— Hajde. Krećemo! — Obradovao se Mijo.

— Sada su se galebovi orijentirali na zemlju — završava Mile razgovor i ustaje, a za njim i djevojka. — Navalili su na višnje, a neki kažu i na masline. — Pa da sakrije svoje zadovoljstvo samim sobom i svojim riječima obrati se Ferdu; sad se tek oslobodio posla.

- Kako je bilo, Ferdo? Ipak bi mogao štogod reći.
- Zastidio ih je. Stisli su se i pokisli. — Daro je trijezan.
- E, a tko je pokisao? Zar ima i takvih?
- Nije bio njegov poziv. Krivo su mu »uručili« — uživa Daro u birokratskoj riječi.
- Dođite! Po gradu. — Poziva Jakov. — Dosta toga.
- Sad opet po gradu! — Mijo pljune na tlo.
- Pođimo! Ovuda ćemo, uza ove stube. — Jakov vodi odlučno.
- Koje stare kuće! Koje divne kuće!
- Više soli! — Uzviknuo je Nožek. — Po svoj prilici ukazao mu se govornik koji i ove kuće pripisuje svojoj zaslugi.
- Gledati stare kuće? Pa vidio sam ih stotine puta — kaže Mijo.
- Ove kuće valja čitati, moj Mijo. Ovo su jedine prave kuće na svijetu. Nisu izmišljotina. — Uživa Jakov u riječima. — Ove su gradili baš za ljude. Za život. Za vječnost!

A Nožek je sada sasvim trijezan: i to ne može Jakovu oprostiti.

— Ne morate se razmahivati riječima, gospodine pjesniče putniče! Sve su vike do sada u povijesti donosile ljudima zlo. Nevolje. Muke. Smrt. Glad. Kugu. Degradaciju. Zatvore. Smirimo se. Ono što želimo, postići ćemo mirnim radom, kako vidimo u svijetu. Svako nadimanje je puhanje u šupalj mjehur. Splasne! Splasne! Uvijek puši i puši, ali ga napuhati ne ćeš. Šupalj je, brate moj!

Nitko ne sluša Nožeka. Svi su se sada pridružili u jato. U čopor. Idu skromno kao stado. Jedini Mijo nešto šapće za se. Nije se mogao pridružiti. I sam vidi da je izvan onoga za čim idu. Penjao se i on uza stube između kamenih lica i pročelja.

Jakov govori potihom, kao za se:

— Vidite kako su se oklapali kao što se oklapa kornjača pod brojnim poticajima izvana i iznutra. Kako su gradili grad iznutra. Stoljećima. Palače, vijećnice, katedrale, utočišta. Kroza nasladu!

Nju su zaustavile riječi. Njegov zanos prelazio je na nju ali su riječi djelovale samo oblikom, iznenadnim mutnim slikama.

— U svakom je trgu stvaralačka zamisao. Nema sela ni u najzabitnijem dijelu svijeta koje ne bi imalo trga. U dalekim prašumskim nastambama, u džunglama, travnicima, po onim samotnim i samotvornim selima svugdje su mjesta susreta. U antiki, u sva vremena, agora, forum, gospodski trg, po selima rudine, poljane, koledišta, obale i ovakvi trgovi među gradskim zidinama, pred crkvama, prozori ne samo u otvoreno nebo i tekuće misli, nego i u sebe sama, ogledalo.

— Čudo! Velika kultura! — Reče ona. Osjetio je u zvuku glasa joj da ona kulturom smatra samo ovo raznoliko kamenje, prozo-

re, stupove, po onome što je čula. Zato Jakov snizi glas pa kao da govori sam sebi:

— Zbilja, uradili su mnogo. Da ih je bilo pustiti ne bi nikada prestali. Klesali su, reljefi, svodovi, stupovi, pločnici, pragovi, stubišta, kipovi, glave. To im je bio izlaz u sebe, unutra, izlaz u velike unutrašnje prostore. Tako su uobličavali dušu. Kako su uranjali u nacрте, zanosno su radili dlijeta, mlati, kresala, šestila, kutnici, Vrcao je kamen, dimila se fina prašina. Dizali su glave da ocijene i da se usmjere. Naručioци su se istovjećivali s umjetnicima, radnici su se pridruživali i zamišljali, žene, djeca, prolaznici, zaustavljali su se i promatrali, ocjenjivali. To je bila sredina u kojoj su živjeli. Pa da! — Zaustavio je djevojku pa počeka da dođu drugi.

— Evo vidite, Nožek! — Uzeo je začudo njega posrednikom. — Stotine godina su ljudi pratili ovaj rad, uzvišene umjetnosti. Majstori, radnici, građani bili su blizu jedni drugima. Tu su bile i gradske ljepotice, i dječaci i djevojčice. — Tražio je riječi da prikaže kako su u tom radu i na tom trgu ljudi tražili svoju mjeru.

— Danas više ne ostavljaju trgove nego ih rasplinu u široke bulevare. A to nije isto.

— E, zbilja! Nitko više ne misli na trg — kaže Mile.

— Naručioци imaju jednu predodžbu o životu, a puk drugu. Ne slaže se teorija s praksom. Arhitekti su također zašli u apstrakciju. Ne rade za ljude nego za teoriju.

— Rade sami za se — zatrči se Nožek. — Sve mjere svojom mjerom, samim sobom. Svojom veličinom. Tko je protiv i jednoga od njih, gotov je! Gotov je! — Viče Nožek jer je daleko od čaše i nema izgleda da bi mogao skoro popiti što. — Primitivac je zloćudan, osvetljiv.

— Hajde, Nožek — govori Jakov blago. — Znamo da si trpio ali nemoj sada tako!

— Ne mijesaj nas u svoje račune! — Ljuti se i Mile.

— Za paradu služe stari trgovci — kaže Nožek sada mirno.

Jakov se smijao:

— Šaljivo lice kuće! U zidine su, vidite, poslije ratova, u vrijeme »fronte« i granica, u mirnije vrijeme za gradove bogataši gradili na širem prostoru pa su u zidine uselili siromasi i probijali prozore kako im je bilo zgodnije, na neočekivanim mjestima i razinama i različita stila, kao da su djeca nevještom rukom pođala u geometriju lica palače.

Ušli su među stare kamene kuće. Nasred uličice dvojica mladih ljudi razgovaraju. Nisu ostavili mjesta da bi tko mogao proći. Dolaznike ni ne gledaju.

— Ne biste se malo makli, a? — Pita Mile.

Ali je razgovor bio napet. Jedan je bio za »tripice« a drugi da pođu autobusom čak u susjedno selo na »pečeno«. Odojak na raz-nju! — Nekidan, ah topi se u ustima. Kupio je u onoga Jale pet-naest komada!»

— Daj, maknite se malo — kaže i Jakov.

— Pa, ljudi, što zbilja ne hajete ni za koga na svijetu bijelo-me? — Mile se pokušava provući iza jednoga i tek tada taj vidi pa se srdito malo makne.

— Ulica je svačija — kaže.

— Dobro si rekao da je svačija a ne samo vaša.

— Dobro. Onda tako — kaže jedan. — Nemamo mi s vama ni-šta — doda.

— Hajde, ja plaćam i vino! — Kako se dugonja ukopao drugu u lice opet je zaboravio sve oko sebe pa su se provukli između njih i ostali, djevojka, tuđinac, a Nožek na kraju.

— Vidi se da ste nova generacija! — Kaže Nožek.

— Pođite vi, lijepo, k vragu! Zar nemate puta tamo po pravim ulicama. Koji vas vrag nosi ovuda!

Daru je uhvatila želja da ih pohvali.

— Držite se, momci! Ne dajte im da prođu! Našli ste krasno mjesto za razgovor i sad oni hoće i ovo i ono, ha! — Sada se tek otriježne veliki razgovornici, osvrnu se oko sebe pa pođu prema svijetlu izlazu iz uličice.

— Hajde, što se nadimljete — kaže jedan prijezirno. — Koja gospoda. Ma jesi li ti vidio ovo!

— Zbilja su izumljivi! — Kaže Daró. A Mijo ne mari. Njemu su misli izvan ovoga puta.

Tuđinac se pridružio Jakovu pa pita kad su sagradili ovo kad ono. Tako se tuđinka opet našla uz Ferda. Gore je nad njom brada i kosmata glava. Zadovoljno je vidjela da Ferdo ne će pro-goyarati. Išli su uskom ulicom kraj krasnih starih zdenaca koji su se uvukli u prostor dalje, kao u malen trg. Jakov htjede da ih uvuče u taj prostor i dovede do ogradnoga zida, da pogledaju do-lje prema moru, ali osjeti smrad. Tu su se prolaznici olakšavali iza hrpa smeća. Nečist je bila zaklonila trava, korov, drača, pa se nisu vidjeli razni otpatci i razbijene boce. Zato Jakov potegne da-lje, naprijed, iz izrazita vonja.

— Takovo je vrijeme — kaže Nožek — samo središta gradova su značajna. Isto tako i ostalo...

Sišli su ka automobilima, pod zid. Morali su čekati da se iz kafane vrate šoferi. Tako su došli do živice i drveća prema moru i tu su zanijemjeli. Vidjelo se daleko do otoka. Brodovi, sunce. Mo-

dri se more i svijetli se sav prostor naokolo. Galebovi su mirni u srednjoj visini, lebde i vide sve što im treba. Znađu što će se dogoditi na daleko. Stvore se ondje gdje je hrana da se mornari uvijek iznova čude.

— Hvala bogu! — Mijo odahne; na koncu konaca u automobile.

Poslije su sjedili jedan do drugoga Jakov i Daro. Kao da su im se toga dana mišljenja izjednačila. I jedan i drugi su bili tihi, pomirljivi. Jakov je vozio točno prema znakovima pa su ga svi automobili prestizali. Oni su prestizali samo po kojega tovarčica ili zapregu. Kraj malo dalje od grada bio je pust ili uz put otrcana stabalca. Na daleko se širila kamena golet, kao i na otocima, po sistemu ovce i koze — oganj — ovce i koze — oganj. Kraj se odlučio da postane pustinja; zamro je tužno i predao se ljudima koji su se njim još mogli okoristiti, kako je bio ničija zemlja.

— Sjediš ti tu prilično mirno — ukloni tako Jakov tužnu sliku i moguću srdžbu — je li tako? A možda se i ljutiš na me što vozim ovako prema znakovima na cesti?

— Vozi ako ćeš sad kao Metuzalem. Eno crkve! Pomoli se bogu!

— Što bi sve moglo biti a što ne bi, to nitko ne zna — kaže Anto. Čovjek samo traži nova mjesta i tako nikada ne zna gdje je — misli Anto da bi to Dari moglo pomoći da dođe do istine.

— Tresu ljude da ne zaspu — govori Nožek — kao onoga koga je ujela zmija da u snu ne umre. Mala misa, velika misa, večernja, jutarnja, sprovodi, slave, proslave, govori i govori. Popi, fra tri paklom straše da ugrabe što je naše! Ha ha ha! I tako uvijek nanovo.

Nitko više ne posluša Nožeka. Samo Mile prošapće za se:

— Otrcano je to, moj Nožek, kao i sve ostalo!

— Slušaj — govori Jakov Dari — još dok sjediš ovdje kraj mene tko zna kad ću te više vidjeti, to jest izbliza. Ja vozim samo kad mi je potrebno; zabave od vožnje ne tražim.

— A tko zna što je zabava a što je rad?

— Nije život baš tako neodređen kako ti misliš. Istina je da se zabava može čak i okrvaviti, ali znaš dobro o čemu sada govorim.

Daro svečano, govornički:

— »General izvuče ruke iz džepova, nagne se naprijed, da bi slušača bolje uvjerio, pa oštro promotri obraz pred sobom, »ja ću se već sada spremati na put« reče savjetno i drugima naokolo, odmah zatim kihne pa okrene glavu prema putu na drugoj strani

uvalice i usrijedi se napeto. Tamo su se ljuljala volovska kola po kamenitu i vijugavu putu, lanac kola u razrijeđenom redu, osvaja la su put začudo bešumno. Devetora kola, prazna. Morala bi tan drkati. »Na posao!« vikne general i pođe prema zahodu.

Jakov zgrči lice u nekakav smijeh a Nožek za leđima mu krik ne kao svraka:

— Nisam general! I ponosim se time.

— Nisi ni kapetan, znamo — reče Mile.

— Stidim se onoga što sam bio a bio sam više nego ti misliš. Ali nikoga nisam ubio, da znaš!

— Da, samo si očekivao da će drugi to uraditi i ako im ti ne rečeš, u tome je tajna humanosti!

— Ne bi on ubio nikoga, čak ni miša. Ne bi se on ni branio da ga tko i htjede ubiti. — Jakov je uvjeren.

— A kakav je to razgovor sada?

— Svako vrijeme svoj razgovor — kaže Nožek.

— Lako je, moj Daro — govorio je Jakov potiho — trčati naoko i biti nad prilikama, iznad društva i ustanova kad imaš luku i za svaki slučaj očev džep. Ali zamisli kad bi svi bili tako velikodušni kao ti, pa nitko ne bi proizvodio, kako bi onda? Jer ovoliko mnoštvo ljudi ne mogu prehraniti samo ruke. Ne treba da mi odgovoriš jer ja znam današnju dijalektiku svih onih koji se bune. Poslušaj ti Anta, mislim da je on bolji filozof čak i nego ja. A bolji je i nego ti, da znaš. Bori se za dobro, za bolje ondje gdje ga ruše, gdje su lopovi koji krađu ljudska prava, a ne po kafanama i po automobilima.

Daro sada osjeti zadovoljstvo kakvo je igrača pasijansa, kad mu je uspjeh veće razočaranje nego neuspjeh.

— Ne želim da se tko nadima od značaja na moj račun — reče trijezno kao da se povukao sa poprišta. — Znam: »Svako se društvo na svijetu ispunilo slojevima: onih koji rade dolje, u početku, zemlju, rudu, tale, kiju, ću, kuhaju, predu, krpe, pišu, računaju, upravljaju, drže vlast, drže silu — napregao se. — A onaj koji nije u tom sklopu, tko ne proizvodi, ne upravlja, ne trguje, ne prima novac, ne vlada, taj ...« i tako dalje ... Taj će uvijek biti problem, ukratko.

Jakov ne reče ništa. Kao da se zanio cestom, kao da mu je do toga da vozi određenom crtom, štedljivo i određenom brzinom, pošteno.

Daro se stisne u mir. Skupilo mu se nekoliko rečenica, jer mu je pamćenje bilo prilično, i za ovo: »Kad bi nanizali sve što zna du, još uvijek ne bi rekli ni polovicu moga.« Ne reče ništa. Nije mu bilo ni do šale. Pa progovori drugim kutom:

— Kao da svi hoće i o meni da sude, i to u mojoj obitelji, po logici onih što u novinama dokazuju krivicu svojih protivnika tim što ih je sud već osudio ali nikada ne kažu zašto ih je osudio; ne će kazati njihovu krivicu da ne bi tim sami dokazali njihovu nevinost i tako stvorili više protivnika sebi nego njima.

Jakov se ne da; zagladi neodređeno:

— Dakako da je u novinama samo jedna strana medalje, stanovita druga strana je tabu. Svugdje u svijetu. Kritika je uvijek privid.

— Buuuuh! — Daro se naježi.

Jakov uhvati da je to strah od budućnosti. Kao da ne zna što svima njima visi nad glavom. Otac se ne može pomiriti s tim da ga je onaj onamo, istoga trena kad je vidio da ga Daro gleda kritički, odbio od sebe zauvijek i da ga ne će pustiti na miru ni u deseto poduzeće. To mu je prvi rekao nitko drugi nego Anto. »Počeli su odvrćati glavu od plijena kao moćan lav znajući da im plijen više ne može umaknuti.«

»Pa on je pao. Zatvorili su ga!« Jest, ali će doći drugi, koji će braniti njegove tekovine! Hee... Automobili su stali. Skoro nije ni primijetio. I pošao je zajedno sa svima stazama oko vodopada. Zavirivali su pod granje, u vrtloge, išli zidom nad provalijama, sjedali na debla i buble mahovine. Kako su nekada ljudi obogatili vodu i slap. Svratili su snagu vode na mlinove, stupe, izjednačili su se sa gluhom bukom punom smisla. Pa i staru su centralu skrili i do nje dovezli vodu ljubeznim potokom.

Došli su do granice. Brzac je škropio na sve strane.

— Koja iskrenost! — Uzvikne netko u šumu vode.

Terasa usred virova, zidovi, stare smokve. Nekadašnja gostionica, stara zgrada, kao seljačka kuća, pod kupama, jelov pod, maleni prozori u kamenim pragovima. Zatvorena je. Jakov je pripovijedao još prije kako je tu dolazio kao u priči. Ali se to sve Dare nije ticalo. Išao je kao da je gluhi i da ne vidi kroza sve to, pa se uklanjao i tuđinki bojeći se banalnosti. Kad su se umorili, tako se činilo, popeli su se onamo ka onoj »modernoj« šaki u oko, turističkoj gostionici, četverokutu punu stakla, pred koju su čak posadili i palme i još neke uvezene biljke.

— Užas jedan — izgovori Jakov više za se.

— Ha ha ha — smijao se i Anto, kao da je to dobra šala općinara.

Nitko se više nije nudio djevojci da joj bude vitezom. Pustili su nju i mladića da idu za njima sve do kraja i vraćali se zajedno kao da su sve vidjeli i shvatili. Ferdo je prošao kraj one četvero-

kutne gostionice prijezirno, pa sjeo na klupu pod borove, na uzvisinu s koje se vidjelo glavni slap. Odvratio se od ostalih i skrio lice na slijepu stranu.

Kad su sjeli pred gostionicu, Daro uvidi da je izišao iz svog stila i načina.

— Hoće li se smilovati?

— Polako, polako — miri Jakov.

Ipak, poslužnik iznenadi. Došao je, polako, doduše, pa se postavio kraj Miје, bokom prema njima svima. Podbočio se tako da mu je krpa visjela kraj džepa, a gledao dalje onamo, nikud. Ne goji nikakve nade. Naručili su i on se bez riječi okrenuo i pošao.

— A zaboravili smo Nožeka — reče Daro.

— Dupli vinjak! — vikne Jakov.

Poslužnik je radio štedljivo, nije trošio snage bez reda. Zato je Nožek poskakivao na sjedalici i strugao sjekutićem po rubu nokta na lijevom palcu.

— Ovaj se ne da poniziti! — Govori Daro Nožeku. — »Posluži gospodu!« He, moj dragi, to bi ti htio!

— Nisam nikada bio gospodin! Ne.

— Znam, znam — smiri odmah Daro i sve zaboravi. — Glavno je da nema mlijeka.

Tada su, i Jakov i Daro, gonili, da se što prije pokrcaju i pođu. Čeka ih File i ručak. I Vanka je bila tu; došla je iz polja i donijela krumpira. Sjedile su na stočićima i vadile iz vreće i razbirale krumpire na veće i manje u dvije konistre. Jedva da su digle oči kad su pred njih kroz velika vrata ušli svi gosti.

— Evo ih, na! — Vanka uzvikne i nasmije se istim glasom, govorno, radeći sve jednako svoj posao. — Ali nema ručka. Niste rekli kome ni što.

Anto na vratima odmahne, a ni drugi se ne osvrnu na riječi.

— Ručat će na putu — reče Mijo.

File ne dignu pogleda sa krumpira; ostajala je kao i uvijek za ogradom.

— Što, odlazite? — U Vankinu je glasu zadovoljstvo.

— Odlaze naši gosti — obavijesti Mile. — Svi.

Dijelili su krumpire na veće i manje. Nitko u selu nije imao takvih, ni vrste ni oblika: svi jednaki, zdravi, nekako rumenkasti, ali ne crveni nego hrapave kore. Kad je tuđinka došla do njih, File se digla, otrla ruke o pregaču pa stala mirno i čekala.

Nagnula se nad košaru, poduprla se o koljena, vidi Jakov da se nekako oduševila kao pred umjetninom. Tako je i uzela jedan krumpir, držala ga pred očima s dva prsta. Pokazala ga mladiću, ali se on na njemu ne zaustavi ni trenu.

Vanka je samo nadula lice i zrak ispuhнула smijehom.

— To je krumpir — izgovori svojim malo muklim glasom.

— Zar ti misliš da ne znaju da je to krumpir?

— E, a možda ga i ne vide u gradu svaki dan.

— Grundbirn — Daro zna.

— Grundbirn? — Čudi se mladić.

Djevojka se sada uspravila bolje, stala pristojno, da se rastane. File to razumije pa ustane, otare ruke o pregaču.

— Bilo im je drago što su vas upoznali — tumači Daro.

Vanka je prebacila nekoliko krumpira i nije dizala pogleda; sjedila je na tlu, pružila noge, i rukama radila postrance. Samo je nakrenula lice, obzirno. Tako je i dala ruku, a da ne bi mogli osjetiti nehaja ni uvrede. Tako su i djevojka i mladić i razumjeli. Nije razlikovala rastanak onih njezinih i ovih tuđinaca. Mladić se samo naklonio i otišao a djevojka se zaustavila, promatrala Filu kao da želi da je upamti. File kao da je zasjenila oči, da ne vidi kako će se djevojka odlijepiti.

A Jakov djevojci:

— Nemojte misliti da vas neće upamtiti. Čak ćete u njihovu računu vremena biti granica: »onoga ljeta kad su bili mladić i djevojka.« A za sebe pronađe: Tako se slažu njihovi dani; znadu mnogo više nego bi mi ostali mogli zamisliti.

Negdje gore zareve magarac, kao da ih opominje da je sunce počelo zalaziti za krov i da je sjena pokrila polovicu dvora. Mačak navrh zida spavao je u šćirenici kao znak da se ne će ništa promijeniti.

Nije Daro ni primijetio da su se on i Mijo našli kod crvenoga automobila. Torbe su već bile na sjedalima. Sav se automobil od njih ogradio. Putuju suprotnim smjerom.

Kad su se kratko pozdravili, svi, počeli su se uvlačiti u sjedala. Mladić je svima poslao pozdrav rukom, djevojka malo blaže, i odmah je crveni automobilčić zagrmio duboko.

Na izlazu iz ulice pojavio se Ferdo, dostojanstveno, visoko drži glavu, pregledava svoju vojsku. Instalirao se tako vojvodski kao da je sasvim sam na drugoj strani dana. Išao je da će proći kraj onih što se rastaju prezirno, pa, ako mu posreći prdnuti. Kad je mladić upalio motor i zagrmio nekoliko puta, Ferdo se pretvarao da ne vidi; prelazi ulicu s punim pravom. Okrenuo je glavu na suprotnu stranu. Njegovo je pravo da auto ne vidi. Ali, vraga! U susjednu je ulicu s mosta srnuo automobil nekakva egzibicionista. Ferdo nije razabrao da je ta buka ona obična: na ispušnoj cijevi posebni bukači, orgulje, da ga noću bolje čuju u selu a osobito u hotelu. Zaškripale su gume na zaokretu. Vozač je zakasnio. Navikao

je da prolaznici bježe pred njim kao lišće na vjetru. Ustave su zaškripale. Trgle se glave onih na obali, pojavile se na prozorima, djeca su kriknula oponašajući kao i obično krik kočnica. Ferdo je odletio jer ga je auto udario samo bokom.

— Nema zla — vikne Mijo.

Crveni je automobil u to već odlazio drugom ulicom, kraj mora. Ferdo odšepesa prema svojoj ulici i brzo se skrije.

— Tako! Jesi li vidio ti. Utjehu su obećali onima koji znadu, he he he.

— Hajde — razveselio se Anto sada i pljesnuo svojim prostranim rukavima po isto tako prostranim hlačama. — Vrijeme je. I odmah mu se na licu pojavila sjena zamisli: »Čekaju ga.«

— Eto nas opet u subotu! — Vikne Jakov Fili kad je vidio da se pojavila na vratima dvora. Ona ga je samo površno pogledala, i otišla svojim putem.

(Svršetak romana)

Vjekoslav Kaleb